

OSVRTI I PRIKAZI

László Desző, *Typological studies in old serbo-croatian synax*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982.

Obimna studija Lasla Dežea posvećena problemima starosrpskohrvatske sintakse jedan je od retkih i vrednih priloga rasvjetljavanju posmenute problematike koja je dugo vremena bila na periferiji naučnih interesovanja. Knjiga se sastoji iz sledećih poglavlja: 1. *Introduction* (13—19), 2. *The verb phrase* (19—163), 3. *The noun phrase, non-finite constructions and subordinate clauses* (165—279), 4. *Word order* (280—381).

U uvodnom delu (*Introduction*, 13—19) autor iznosi osnovne teorijske principe kojima se u toku rada rukovodio, metodologiju i ciljeve istraživanja, kao i korpus kojim se služio. Deže se predstavlja kao opšti lingvista-tipolog čije su osnovne teorijske postavke određene učenjem Praške škole i stavovima Romana Jakobsona. Kao tipolog-sintaksičar, on je pod jakim uticajem Čarlsa Filmora i njegove teorije poznate pod imenom »gramatika padeža« koja se bavi osvetljavanjem relacija između predikata i njegovih argumenata na nivou dubinske strukture, u zavisnosti od njihovih leksičkih značenja. Polazeći od dubinske strukture semantičkih univerzalija, autor kroz tipološka pravila dolazi do rečenica pojedinačnih jezika. S aspekta semantičke analize rečenice verbalni i nominalni predikati igraju centralnu ulogu. Prvo se vrši ispitivanje argumenata dubinske strukture (agens, primalac, objekat) i njihovih ekvivalenta na površinskoj strukturi (subjekat, indirektni i direktni objekat), a zatim sledi analiza adverbijala, gde semantičke kategorije obično odgovaraju rečeničnim delovima. S druge strane, proučavanje reda reči izvodi se na bazi kategorija površinske strukture. Cilj istraživanja je davanje sinhronijskog opisa starosrpskohrvatske sintakse, a centralni interes predstavlja sintaksička sinonimija koja se manifestuje kao različito modelovanje površinske strukture rečenice sa identičnim semantičkim konstituentima.

Starosrpskohrvatsku situaciju autor često poredi sa stanjem u nekim drugim indoevropskim (engleski) ili neindoevropskim jezicima (mađarski), kao i sa savremenim srpskohrvatskim jezikom, što proistiće iz osnovne autorove težnje ka utvrđivanju jezičkih univerzalija. Možemo

samo žaliti što tokom istraživanja nije korišćen opšteslovenski materijal koji bi nam pružio bolji uvid u srpskohrvatsku situaciju u odnosu prema ostalim slovenskim jezicima. Deže i sam uviđa ovo kao nedostatak koji nije mogao izbeći (s obzirom na obimnost rada koju bi takva ispitivanja iziskivala) i ističe ovu problematiku kao zadatak daljih proučavanja.

Građa koja je istraživanjem obuhvaćena pripada srpskoj i hrvatskoj pismenosti. Nju, po autorovim rečima, čini više od dve stotine povelja po provenijenciji iz srpske srednjovekovne države, Bosne i Dubrovnika, pedeset darovnica srpskim manastirima i hrvatskih diploma, Dušanov Zakonik, Vatikanski Ritual i kraći hrvatski tekstovi — sve to iz perioda od XII do XIV veka, uz napomenu da je deo materijala uzet iz izdanja Lj. Stojanovića. Veliki je nedostatak, međutim, što je iz monografije izostavljen precizan spisak celokupne građe.

Ovako izneta građa izaziva razmišljanja o samom pojmu *starosrpskohrvatski jezik* koji autor daje bez ikakvog objašnjenja, te nas ostavlja u nedoumici šta pod njime podrazumeva — da li narodni ili književni jezik. Ukoliko je reč o narodnim govorima (što je očigledno po navedenim primerima), zašto analizom nije obuhvaćen kajkavski i čakavski teren? Pored toga, uopštena formulacija da su korišćene srpske darovnice iz perioda od XII do XIV veka podrazumeva i one povelje koje su pisane čistim književnim jezikom. Takođe je opštepoznat podatak da jezik nijedne manastirske darovnice nije čist, tj. da se obično uvodni i zaključni deo pišu srpskoslovenskim jezikom.

Ostaje nedorečeno zašto se u većini slučajeva u analizi pošlo od primera iz savremenog srpskohrvatskog jezika, da bi se tek onda fokus usmerio na one iz srednjovekovnih tekstova. Svi primeri iz savremenog jezika dati su bez navođenja izvora iz kojeg su uzeti, te se čini da takvih izvora nije ni bilo (otuda ponegde srećemo ne baš sasvim odgovaraajuće primere tipa: *Lopta ima boju*, 34). Ređe se javljaju slučajevi da su i primeri iz starog jezika navedeni bez izvora.

Svi citirani primeri iz starih tekstova dati su latinicom.

Prvo poglavje (*The verb phrase*, 19—163) sadrži sledeće delove: 1. *On the predicate* (19—60), 2. *Arguments* (60—120), 3. *The surface case system* (121—164). U prvom delu, koji se tiče predikata, daje se podela na glagolske osnove, kao i podela glagola po grupama u zavisnosti od njihovih dubinskih argumenata. Autor se s posebnom pažnjom zadržava na građenju glagola i derivacionim restrikcijama. Slede pitanja nominalnih i egzistencijalnih predikata, veze nominalnih i egzistencijalnih rečenica, problem pridevskog i participskog, supstantivnog i numeričkog predikata, kao i rečenica koje sadrže egzistencijalan ili posesivan glagol. Iistiće se da je na nivou proučavanja procesa građenja reči sintaksičko objašnjenje sekundarno u odnosu na semantičko i pragmatičko.

U drugom delu ovog poglavlja Laslo Deže se zadržava na problemima vezanim za argumente, anilizirajući tzv. aktante, pod kojima podrazumeva grupu dubinskih argumenata (agens, objekat, primalac) u oponiciji prema adverbijalnim argumentima. Dubinskim aktantima pridružuje i instrument, ali ga pominje i u odjeljku o adverbijalima. Utvrđuju-

je da se ovi argumenti na površinskoj strukturi realizuju kao subjekat, direktni i indirektni objekat i (ređe) kao adverbijali. Na nivou padežnog sistema slovenskih jezika oni se očituju kao nominativ, akuzativ, dativ i instrumental. Među adverbijalne argumente ubraja instrument, adverbijale za iskazivanje uzroka i svrhe, vremenskih značenja, kao i lokativ. U istraživanju se analiziraju grupe glagola sa različitim strukturama argumenta tako što se materijal klasificuje s aspekta semantike glagola.

Poslednji deo prvog poglavlja posvećen je padežnom sistemu površinske strukture. Uvodeći nas u ovu problematiku, Deže nam iznosi svoje teorijske postavke, navodeći da se površinskoj strukturi približio s aspekta sintakse. Takođe je mišljenja da u teoriji padeža nema kontradikcije između sintaksičke i morfološke koncepcije (koje će reprezentovati Hjelmslev i Jakobson). Sintaksička koncepcija vodi od dubinske ka površinskoj strukturi, ali da bi se razumela njena svojstva mora se uzeti u obzir morfološki pristup. Nije, dakle, problem u tome koji od ova dva pristupa prihvati, već kako uspostaviti pravi odnos između sintaksičke i morfološke komponente. U ispitivanju padežnog sistema autor insistira na iznalaženju jezičkih univerzalija i posmatranju padeža u okviru njihovog opštег značenja u indoevropskom padežnom sistemu. Slede delovi posvećeni opštoj i posebnoj analizi površinskih padeža u okviru koje se daju njihova obeležja i značenja koja se u datom korpusu sreću, s posebnim osrvtom na predloge i njihovu upotrebu.

Drugo poglavlje (*The noun phrase, non-finite constructions and subordinate clauses*, 165—279) podeljeno je na tri dela: 1. *Introductory remarks* (165—200), 2. *Non-finite constructions and subordinate clauses* (200—219), 3. *Attributive noun phrases* (219—279). U prvom delu daje se karakterizacija tzv. rečeničnih blokova, na primerima iz ruskog jezika. Sledi prikaz anaforских blokova, adjektivnih adverba na način, atributa pridevskog i glagolskog porekla, infinitivnih konstrukcija, s posebnim zadržavanjem na pronominalnim adverbima koji igraju važnu ulogu u formiranju složene rečenice, s tim što su iz analize izostavljene adjektivne konstrukcije obrazovane od imenica, budući da one nemaju univerzalan karakter. U daljem tekstu Deže se osvrće na upitne i imperativne blokove, kao i na specifična pitanja vezana za nominalne fraze (označene sa NP).

Drugi deo ovog poglavlja bavi se proučavanjem infinitivnih, gerundivnih i participskih konstrukcija, kao i pitanjem zavisnih rečenica (one koje iskazuju agens i primaocu, objektske rečenice, rečenice koje označavaju mesto, vreme, uzrok, svrhu, način, kondicionalne i atributske rečenice).

U trećem delu analiziraju se atributske NP. Zadržavajući se na pitanju zamenica i kategoriji određenosti, autor zaključuje da se određenost kao sintaksički problem mora ispitivati u NP koja funkcioniše u rečenici. Naime, određenost je obeležje svih NP, a način njenog iskazivanja zavisi od sintaksičke uloge NP o kojoj je reč. Kategorija određenosti ispituje se na univerzalnom jezičkom nivou i kao razlika između jezika koji poseduje sistem članova i onih koji ga nemaju ističe se mo-

gućnost prve grupe jezika da izrazi neemfatičku determinaciju, dok druga grupa jezika može da upotrebi samo univerzalna sredstva emfatičke determinacije (zamenice). Deže zaključuje da se savremeno srpskohrvatsko stanje ne razlikuje puno od situacije u starom jeziku. On se detaljnije zadržava na ulozi zamenica u NP, određenoj promeni pridevskih atributa i zamenicama koje zamjenjuju pridevske i numeričke atrinute. Poseban deo posvećen je pridevskim, deverbalnim i desupstantivnim atributima. Prezentacija činjenica determinisana je semantičkim relacijama.

Treće poglavlje (*Word order, 280—381*) sastoji se iz sledećih delova: 1. *The text, sentence blocks and complex sentences (280—308)*, 2. *The word order of sentences (308—360)*, 3. *The order of noun phrases (360—381)*. U prvom delu vrši se analiza rečeničnog bloka u odnosu prema složenoj rečenici: baza obeju vrsta je formirana od dubinskih pozicija međusobno povezanih. Razlika je u tome što se rečenični blok sastoji iz nezavisnih, mada međusobno blisko povezanih rečenica, dok složena rečenica konstituiše i formalno jedinstvo. Sledi poseban osvrт na organizaciju teksta starosrpskih povelja, na problem rečeničnih blokova u tekstu, unutrašnji red rečenica u složenoj rečenici, kao i na preponovane i postponovane zavisne rečenice u sklopu složene.

Drugi deo ovog poglavlja bavi se ispitivanjem reda reči u rečenici, pre svega posmatranog s opstelingvističkog stanovišta. Komentarišući ovo pitanje s aspekta istorijske tipologije autor konstatuje da je u starosrpskohrvatskom jeziku osnovni red reči u rečenici nezavisnoj od teksta bio SVO (subjekat+predikat+objekat), a u varijanti zavisnoj od teksta OVS. Svaki od ovih tipova pokazuje mnoštvo varijanti, koje se posebno razmatraju u okviru raznih vrsta rečenica (npr. red reči eliptične rečenice, rečenice koja sadrži glagol i objekat; subjekat, predikat i objekat; subjekat, predikat i dva objekta itd.).

Treći deo bavi se redom reči u NP. Deže iznosi da se jezici sa SOV redom reči u rečenici karakterišu u najvećem broju slučajeva preponovanim atributom. Red reči NP ispituje se sa stanovišta dubinske strukture i to posebno red reči atributivne NP sa kongruirajućim atributom, NP sa nekongruirajućim atributom, kao i NP sa obe vrste atributa. Zaključak je da kongruirajući atribut po pravilu prethodi imenici, a nekongruirajući, skoro bez izuzetka, stoji iza nje. Komentarišući ovo s tačke gledišta istorijske tipologije, autor zaključuje da je nekongruirajući atribut bio preponovan u indoevropskom prajeziku, a da je srpskohrvatski jezik u XIII—XIV veku ovo promenio u postponovan red reči. Od raznih vrsta atributa najkonzervativniji je determinator, a najmobilniji adjektivni atribut.

Na kraju knjige nalazi se kraći pogovor (*Epilogue, 381—383*) u kojem se Laslo Deže osvrće na svoj rad, ističući da je materijal prvo sakupljan u skladu sa tradicionalnim pristupom, a zatim je proširen, što su uslovila nova proučavanja. Budući da je od početka rada do objavljinanja knjige prošlo deset godina, on smatra da je neophodno ukazati na novine koje su se u međuvremenu javile na polju sintaksičke teorije

slovenskih jezika. U proučavanju ovih problema neophodna je sintak-sičko-semantička polazna razina, a najbolja forma opisivanja savremenih slovenskih jezika je istovremeno i formalno i funkcionalno orijen-tisana i prezentuje pravila kreiranja lingvističkih struktura i pravila nji-hovog funkcionisanja. Stoga bi ovu knjigu trebalo shvatiti, po rečima samog autora, kao rani eksperimenat u pravcu sintetičnog prilaza slo-venskoj istorijskoj sintaksi.

U opštem osrvtu na studiju možemo s pravom reći da je nauka do-bila obimnu analizu problematike sintakse našeg starog jezika, kakvu do-sada nismo imali. Uprkos svim pitanjima koja se prilikom čitanja name-ću (na neka je autor u uvodnom delu i pogовору i sam ukazao), knjiga ostaje veoma vredan doprinos nauci, dragocen pri daljim ispitivanjima sintakse na opšteslovenskom planu.

Jasmina Grković

Aleksandar Perić: *Savremena nauka o jeziku — Generativna sintaksa i semantika*, Svetozar Marković, Beograd, 1983.

Koliko god da je misao o jeziku stara, lingvistika se dosta kasno konstituisala kao nauka u modernom smislu reči. Njen buran razvoj us-lovio je i neka lutanja, zalaženja u druge oblasti i povlačenja, vraćanja na »sopstveni predmet istraživanja« — ljudski jezik. Baš u predmetu istraživanja leži i najveći problem njenog određenja kao samostalne nauke: jezik je neodvojiv od misli, znači i od svekolike ljudske aktivnosti, pa je i nauka o jeziku neminovno povezana sa nizom disciplina među kojima su i psihologija, i fiziologija, ali i matematika (od algebre do sta-tistike) i, svakako, logika i filozofija.

Aleksandar Perić u predgovoru svoje knjige citira tvrdnju da je »lingvistika najhumanija među egzaktnim naukama, a najegzaktnija među humanističkim naukama« i u takvom njenom položaju vidi značaj-nu specifičnost i mogućnost daljeg razvoja. Lingvistika treba da ostane humanistička, ali se svojim aparatom mora maksimalno približiti eg-zaktnim naukama, koje karakteriše aksiomatski formalizovani pristup, odnosno postojanje visoke formalizovane hipotetičko-deduktivne teorije. Potrebno je, znači, na osnovu empirijski utvrđenih činjenica i logičkih zakonitosti *a priori* konstruisati koherentant model, odnosno teoriju, što će da objašnjava posmatrane pojave i da omogući njihovo predviđanje.

Konstatujući da se još od Ferdinanda de Saussurea može nazreti kako je pravi put razvoja moderne lingvistike izgradivanje stroge nauč-ne teorije jezika koja će pružiti egzaktan strukturni opis skupa rečeni-ca nekog jezika, Perić izdvaja generativno-transformacionu gramatiku Noama Chomskog i teorije nastale iz iste orientacije kao prilaz jezič-kom fenomenu koji više nego drugi zadovoljava zahtev za formulisanjem hipotetičko-deduktivne teorije. Stoga su predmet njegove knjige upravo